

УДК 821.162.1.09

Олеся Бондарчук,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

НОВЕЛІСТИЧНИЙ ХАРАКТЕР МЕМУАРІВ Т. БОБРОВСЬКОГО

Дослідження присвячується проблемі функціонування новелістичного жанру у мемуарах Т. Бобровського. Зосереджено увагу на особливостях використання вставних новел у тексті. Проаналізовано також авторський індивідуалізм, який виявляється через вставні сюжети, які є засобом характеристики суспільних процесів, подій та персон.

Ключові слова: дискретність, дигресивність, новела, лінійний сюжет

Olesia Bondarczuk. Nowelistyczny charakter pamiętników T. Bobrowskiego.

Artykuł poświęcony jest problemowi funkcjonowania gatunku nowelistycznego w pamiętnikach T. Bobrowskiego. Skupiono uwagę na cechach użycia wstawek nowelistycznych w tekście. Przeanalizowano również autorski indywidualizm, który przejawia się przez dodatkowe fabuły, które są środkiem charakterystyki społecznych procesów, wydarzeń i osób.

Słowa kluczowe: dyskretność, dygresywność, nowela, liniowa fabuła

Bondarczuk Olesya. Novelistic character of memoirs by T. Bobrowski.

The article is dedicated to the problem of functioning of a genre of novella in T. Bobrowski's memoirs. The author paid attention to the specific features of using interjection novellas in the text. The author's individuality in the interjection plots which are the characteristic features of social processes, events and persons are analyzed.

Key words: discontinuity, dygresivity, novella, linear plot.

«Мемуари мого життя» («Pamiętnik» /1900/; «Pamiętnik mojego życia» /1979/) [7; 8] Т. Боровського (1829–1894) являють собою досить оригінальне та унікальне явище в польськомовній мемуарис-

---

тиці Правобережної України, яке лежить на пограниччі доби романтизму та позитивізму.

Тадеуш Бобровський один з видатних і талановитих літописців Волині. Народився в с. Терехове Бердичівського повіту, згодом сім'я переїхала в частину містечка Оратова Липовецького повіту Київської губернії з сусіднім селом Казимирівкою. Навчався в Житомирській чоловічій та Першій київській гімназії, далі продовжив навчання на юридичному факультеті Київського університету звідки, через наполегливу працю, перевівся до Петербурзького університету. Брат Стефан – активний суспільний діяч Правобережної України середини XIX ст. Сестра Емілія стала дружиною Аполло Коженювського, і їхнім сином Конрадом Коженювським, після смерті батьків, став опікуватися Т. Бобровський. Особлива заслуга Т. Бобровського не лише в тому, що виховав великого польсько-українсько-англійського письменника Джозефа Конрада, а й в тому, що залишив після себе ґрунтовні мемуари, що є цінним літературним та краєзнавчим джерелом для вивчення особливостей суспільної думки XIX ст.

«Мемуари...» Т. Бобровського побачили світ у 1900 р., вже після смерті автора («Pamiętniki», Lwów, 1900) з передмовою друга та колеги Володимира Спасовича. Ніхто не здогадувався про те, що Т. Бобровський пише мемуари, і вони справили неоднозначне враження. Дослідженнями «Мемуарів...» Т. Бобровського та його оцінкою займалися Ф. Гавронський-Равіта [10], Ю. Дунін-Карвіцькі [9], Є. Івановський [11], Р. Маршицький [12]. У 1979 році «Мемуари...» Т. Бобровського перевидуються під редакцією Стефана Кеневича, котрий не лише опрацював текст, а й є автором ґрунтовної передмови та приміток. Із сучасних науковців творчість Т. Бобровського досліджували В. Колесник [4], М. Костриця [5], О. Федута [6] та В. Єршов [3]. «Мемуари мого життя» Т. Бобровського мають велику енциклопедичну та історичну вартість, до них часто звертаються історики, краєзнавці та філологи для встановлення певного факту, але часто оминаючи його літературну вартість. Тому «Мемуари...» Бобровського рідко досліджували як цілісний художній твір.

Говорячи про композицію і особливості сюжету в мемуарах Т. Бобровського, пам'ятаймо, що твір за життя автора виданий не був, тому композиторами-укладчиками виступили його колега В. Спасович та львівський редактор Леон Сирочинський, тому оста-

---

точно залишаться невідомим ступінь їх участі у komponуванні томів. Однак, маємо надію, що вони тією чи іншою мірою виконували волю автора, про що говорить логічна композиція та сюжет.

Композиція тадеушо-бобровських мемуарів, з одного боку, ілюструє особливості та специфіку авторського мислення, досить традиційна і тримається на фабульному стрижні розгортання історичного часу (з минулого у теперішнє, а потім у деяких художніх «новелах» – у майбутнє) та причинно-наслідковому розташуванню подій. З іншого ж, – численні вставні сюжетні елементи – розповіді, новели, анекдоти з повним набором класичних сюжетотворюючих елементів (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, спад, розв'язка) – трансформують фабульну побудову мемуарів у своєрідний текст, що лежить на помежів'ї художнього твору (роману-епопеї) або детальної історичної хроніки.

Ансамбль астеріксів, уточнень, посилань та відсилок, etc., що, у свою чергу, трансформують текст у складно структурований конволют, з рисами, які можна в залежності від генологічної домінанти розпізнати чи то як архівний або історичний документ, чи то історичний роман, що не поступається майстерності Вальтера Скотта, що забезпечує дискретний сюжет мемуарів Т. Бобровського, зумовлений особливим стилем казимирівця, котрий межує між об'єктивним прагненням викладення подій, з одного боку, і художньо-суб'єктивну нарацію, з іншого, про що власне пише В. Єршов: «Автор будує кожен розділ за принципом самодостатніх вітражних вставок, що являють собою досить яскраві автономні замальовки, які, в свою чергу, є органічною частиною більшої картини, що в сукупності утворюють органічний художній твір» [3, с. 396].

Композиція цілісного сюжету мемуарів Т. Бобровського, що охоплює текст від першого до останнього слова, – дискретна. Автор веде розповідь хронологічно-подієво з далеко минулого поступово наближаючи час до останніх днів свого життя, при цьому з'являються сюжети, що не відповідають цьому канону і переривають основну розповідь. Але в середині розділів дискретний сюжет «збагачується» дигресивними вставками, відхиленнями від основної теми певного наративу. У «Мемуарах...» Т. Бобровського дигресія представлена ретардаціями, вставними новелами, документами та спогадами. Останні, в свою чергу, є найчастіше спогадами не са-

мого мемуариста, а розповідями авторитетних осіб, котрим Т. Бобровський довіряє. Так між другим та четвертими розділами першого тому («Дитинство» та «Домашнє виховання»), які мають логічну послідовність, розміщені також розділи «Стан помислів у краї» та «Сусідство Маркушів», що кардинально відхиляються від «генеральної» лінії сюжету, іншими словами, – розвертають нарацію в іншу сторону, що утворюються за примхами пам'яті. Останні сприяють утворенню дискретних вкраплень вже в межах всього твору, але в їх середині вони також не мають сюжетної лінійності.

У розділі «Стан помислів у краї» автор проводить аналіз наслідків революції 1831 року та неспокійну атмосферу серед шляхти викликану останніми подіями. Мемуарист намагається в межах одного сюжету структурувати дані про правлячу верству населення 30-х–40-их рр. XIX ст. (губернаторів в Києві, Житомирі та Каменцю), польську шляхту, котра поплатилися за свої політичні переконання (родина Ружицьких, Машковських, Боровських) та характеризувати моральний стан суспільства і явище під назвою «балагульство». Намагаючись зберегти хронологічність в подіях, автор все одно відходить від основної теми суспільного життя і вводить у текст елементи вставної оповіді, тим самим створюючи дигресивний сюжет.

Одним із центральних образів цілого ряду вставних сюжетів цього розділу є образи балагулів. Перед читачем з'являється ряд образів «несерйозних» правопорушників – веселих жартівників. Т. Бобровський пише про балагулів і балагульство в гротескно-сатиричному ключі, нівелюючи негативні сторони характеру деяких представників і показуючи їх витівки, як невинні забавки. Суб'єктивізм автора мимохить проявляється, як і в характеристиці балагульства в цілому, так і при описі конкретних осіб. Так автор пише: «Позитивна сторона балагульщини, – якщо можна так висловитися, говорячи про неї відкрито, – було переслідування суспільних слимаків <...>, ненависних і хворих “на панство” ровесників» [7, с. 92], а розповідаючи про гарячу кров балагула В. Падлевського, мемуарист подає додаткову «післябалагульну» інформацію про нього: «Владислав Падлевський в 1863 р. розстріляний в Києві» [7, с. 95], тим самим показуючи його не лише в якості фіглярра, а й віддаючи шану його патріотизму. Аналізуючи інформацію подібних вставок, уточнимо, що в поетичній особливості більшості вставних новел побудованих на основі анек-

дотичної розповіді не потрібно шукати моралізаторського підтексту та прихованого глибокого змісту. Швидше за все вони носять розважальний характер і контрастують із серйозним викладом попереднього матеріалу.

Автор зумисне «розбавляє» сухий текст спогадами та розповідями анекдотичного характеру для пробудження інтересу до твору. А також такі вставки є зв'язним елементом, котрі поєднують в єдиний сюжет фрагменти інших відносно самостійних фабул. Для прикладу розглянемо вставну фабулу вписану в канву сюжету про губернських маршалків в епосі «після конарщизни».

«З тими виборами пов'язаний анекдот, головна думка якого перейшла до нас в прислів'я: “Дякую в ім'я Португалії”, коли потрібно дякувати за щось сумнівне або дуже віддалене. Справа була от в чому: після виборів виступив з подякою Владислав Божидар-Подходенський, який мав пристрасть до промов, в яких йому найчастіше бракувало теми. Отже, почав з такими словами: “Край, батьківщина, що говорить, ціла Європа звучать розголосом твоїх вчинків”, і зупинився роздумуючи, як ці слова прив'язати з прийняттям маршалка? Граф Генріх Жевуський, котрий стояв біля оратора, хотів перервати нудну промову, поклонився новообраному сановнику, кажучи: “А я дякую в ім'я Португалії”. Всі засміялися і на тим промова поважного презеса закінчилася» [ТБ1, с. 84].

Як ми бачимо, сюжет поданого уривка новели Т. Бобровського є відхиленням від стрижневого сюжету систему подій, але в той же час всі сюжети об'єднані єдиною узагальнюючою темою суспільної діяльності польської шляхти ХІХ ст. Так, кожний вставний сюжет є композиційно завершеним і є матеріалом для асоціативної паралелі стрижневого сюжету, який покликаний сприяти розширеному розумінню та ілюстрації проблематики. Подібні вкраплення характерні всьому тексту і, власне кажучи, формують почерк мемуаристичного стилю Т. Бобровського.

Композиція «Мемуарів...» продиктована особливостями як суспільного діяльності польської шляхти ХІХ ст., так і приватного життя автора. Наприкінці активної і бурхливої соціально-політичної діяльності Т. Бобровський вів досить усамітнений спосіб життя. Більшу частину його твору складає репродукція розповідей і, природно, інтерпретація почутого від його близького оточення, звичай-

но ж, з численними нашаруваннями коментарів та уточнень. Кожен розділ складається із спроби аналізу певної проблематики, характерної описуваному часу, який містить розповідь очевидців, плітки, цікаві випадки (анекдоти) з життя. Т. Бобровський (не забуваємо, що він мав юридичну освіту і працював юристом) збирав артефакти з історії рідного краю, відомості з історії шляхетського життя, документи поточної дійсності, які потім використав в процесі роботи над мемуарами як в якості допоміжного матеріалу, так і основного, які фрагментарно цитував.

У «Передмові автора», Т. Бобровський зазначає, що проживши п'ятдесят років людина вже досягла всього, чого могла, і тому, він (автор) може сказати про своє оточення, людей та обставини правду і лише правду. Очевидно, в мемуариста протягом життя були певні нотатки, чи можливо навіть щоденники. Ми висуваємо таку гіпотезу, зсилаючись до слів автора передмови до першого видання «Pamiętników» (1900), друга і колеги Т. Бобровського, В. Спасовича, котрий писав: «(Т. Бобровський – О. Б) Змолоду вів щоденник, до якого вписував не тільки свою діяльність, але навіть різні випадки тодішнього місцевого суспільного життя» [7, с. 37]. Проте упорядковувати «Мемуари...» автор почав в досить поважному віці, тому реципієнт отримує інформацію не від того молодого очевидця і свідка подій, а від набагато старшого і досвідченішого сивоволосого Т. Бобровського. Таким чином мемуаристичний текст проходить два етапи авторської «цензури», спочатку молодого і енергійного хронікера, потім суворого п'ятидесятирічного цензора і укладача. Бажання автора нічого не пропустити, записати і зберегти щонайменшу деталь, спонукало його побудувати оповідь з великою кількістю вставних елементів, в якій були численні уточнення, пояснення і постійне коментування подій. Уточнення уточнень або коментарі коментарів на рівні макротексту вело до численних невеликих сюжетних вставок.

Прикладом для твердження цієї думки виступає розділ «Школа в Житомирі». Розділ присвячений трьохлітньому навчанні Т. Бобровського в Житомирській чоловічій гімназії (розповідь про директорів гімназії, вчителів, інспекторів, гімназистів). Саме бажання нічого і нікого не забути спонукало автора побудувати розповідь з великою кількістю вставних елементів, зокрема, новел. Створюючи

новий розділ мемуарист використовує прийом ретроспекції, шляхом пригадування подій, що передують моментів даного сюжету. Цим зв'язним випадком стає посилення на епізод зі зникненням домашнього вчителя Слігоцького і вплив цієї події на долю гімназиста. Далі мемуарист з певною педантичністю перераховує колег з якими вони разом проживали «на станції»*. При цьому описі не забуваючи приділити особливу увагу досягненням гімназистів родини Іскерських, до яких автор має особливу прихильність. В цій розповіді проявляється суб'єктивізм автора, котрий намагається бути неупередженим та безстороннім, але при цьому дає власну позитивну оцінку друзям-гімназистам.

Характеристика кожного із вчителів Житомирської гімназії – окрема розповідь з закінченим сюжетом. Цей опис складається за схемою: ім'я, посада, походження і (або) освіта, репутація / ставлення оточуючих. Практично в кожному сюжеті-описі вчителя присутня плітка або цікава історія, випадок із життя педагога, що являє собою вставну новелу.

Більшість вставних новел у «Мемуарах...» мають пригодницький тип, де дія розкривається через перипетії та інтригу. У нижче досліджуваній новелі простежується схема протиставлення Августа Вісловського (протагоніст) – інспектору Зімовському (антигоніст).

Зімовський, як інспектор, мав деякі переваги, адже своїм пильним оком спостерігав не лише за учнями, а й за вчителями. Він мав «похвальну» звичку підслуховувати під дверима в школі чи на станції. Т. Бобровський розповідає, що одного разу гімназист Вісловський, вирішив розіграти інспектора. Гімназист, знаючи, що його підслуховують, навмисно сказав, що має таємне сховище, в якому сховав щоденник з неоднозначними записами. Якимось, повертаючись зі школи на станцію, друзі бачать Зімовського, котрий копирсається в речах учнів, а тим часом Вісловський усміхається і потирає руки. Звісно, інспектор не знайшов нічого протизаконного і став посміхивськом серед гімназистів [7, с. 159–160]. В основі наступної новели лежить розповідь про благородство вчителя каліграфії Владислава Собкевича по відношенню до гімназистів. Одного разу, на лекції вчитель спіймав Станіслава Бобровського, брата мемуариста, з якими патріотичними віршами. І замість того, щоб доповісти дирек-

---

* Станція – пансіон, квартира, часто разом з утриманням, для учнів або студентів.

тору, або ще гірше інспектору, ризикуючи своєю посадою і положенням, ховає ці вірші [7, с. 155].

Обидві вставні новела мають схожу композицію та тематику гімназиських пригод. Основна мета таких вставних елементів – надати авторську візію ситуації. В основі подібних новел лежить винятковий (іноді анекдотичний) випадок із життя, мають розважальний характер. Автор вводить в текст малі епічні жанри, щоб не втомлювати читача сухим перерахуванням подій або списком імен та їх пригод. Вставні новели у «Мемуарах...» Т. Бобровського по-різному вмонтовані в канву сюжету. Новела про В. Собкевича органічно вплетена в основний текст, як додаткова характеристика педагога, інша має графічне виділення завдяки розміщенню разом із виносками до основного тексту, що ілюструє інкорпорованість основному тексту, і як слушно зауважує О. Бровко, постає як завершений фрагмент, котрий активізує увагу читача та увиразнює ідею твору, розставляє авторські акценти [1, с. 23].

Зовсім інша тематика та функція вставної новели про нещасливе кохання дівчини-польки Марії Орліковської та російського офіцера Власова. Т. Бобровській, у якого майже відсутня описовість, властива портрету чи пейзажу, приділяє особливу увагу змалюванню образу дівчини: «Перша (Марія – О. Б.) мала чарівний стан, гарні задумливі очі і була дуже освіченою» [7, с. 221]. До цієї характеристики автор додає патріотизм, бо «хоч і була переконана в його (Власова – О. Б.) любові, і сама кохала, але вийти за нього заміж для неї було неподобством і неповагою до пам'яті батька» [7, с. 222], адже Власов не поляк... Дівчина через переважання почуття любові до батьківщини виходить заміж за нелюба. Цей вибір згодом призвів до трагічної смерті обох закоханих. В цій сумній та емоційній новелі мемуарист дає волю власним почуттям і чутливій інтерпретації подій, переводячи оповідання з площини раціоналістичної в площину сенсуальної дії на реципієнта. Подана вставна новела не є спробою пояснення суспільно вагомих подій чи характеристики певного персонажа. Ця історія – один із багатьох спогадів із життя автора, який був певною мірою причасний до цього трагічного випадку. Новела розкриває багатство та багатогранність тадеушо-бобровського способу мислення, а разом з тим і суспільні настрої після повстання 1831 р.

І. Денисюк пише, що на відміну від повільного, розлогого стилю інших епічних жанрів, новелістичний почерк уривчастий, лапідарний, нервовий [2, с. 45]. Тому використання вставних новел у мемуарах стало органічним та доцільним прийомом. Твір насичений численними вставними сюжетами, які мають жанрову характеристику новел і створюють ансамбль поліфонічного звучання епохи, різних індивідуальних голосів і, що найголовніше, – голоси свого часу з усіма багатовекторностями, що, однак, не тільки не порушує цілісного сприйняття твору, але і надає йому індивідуальності і дагеротипної впізнавальності. Використання вставних новел є однією з композиційних особливостей твору, основна мета яких – створення стильових контрастів викладу. Крім естетичної функції цей жанр є засобом додаткової характеристики суспільних процесів, подій та персон, вони служать для вираження авторського індивідуалізму. На рівні всього сюжету «Мемуарів...» простежується дискретність, котра виявляється при поділах на розділи. В свою чергу, в сюжеті кожного з розділів виявляється дигресивні відхилення від основної оповіді. Саме ці відхилення становлять новели, в межах яких простежується вже лінійний сюжет. Таким чином художнім виявом взаємодії мемуаристичної та новелістичної форми є не тільки використання новели в якості вставної в мемуарах, а й власне новелізації сюжету більшої епічної форми, перетворення ряду новел на твір з єдиним сюжетом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бровко О. Новела в структурі української прози: модифікації та функції / О. Бровко. – Луганськ, 2011. – 400 с.
2. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні дослідження / І. Денисюк. – Т. 1. – Львів, 2005. – 432 с.
3. Єршов В. Польська мемуаристична література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності / В. Єршов. – Житомир : Полісся, 2008. – 624 с.
4. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біогр. слов. / В. Колесник. – Вінниця : ВМГО, 2007. – 1008 с.
5. Костиця М. Постаті землі Бердичівської. Історико-краєзнавчі нариси / М. Костиця. – Т. 1. – Житомир : Косенко. 2005. – 248 с.
6. Поляки в Петербурге в первой половине XIX века / сост., предисл., подгот. текста воспоминаний О. А. Пржецлавского, и коммент. А. И. Федуты. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 912 с.

---

7. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu / T. Bobrowski / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz. – T. 1. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. – 507 s.

8. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego / T. Bobrowski / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz. – T. 2. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. – 677 s.

9. Dunin-Karwicki J. Z moich wspomnień / J. Dunin-Karwicki. – Warszawa : A. G. Dubowski, 1901. – 239 s.

10. Gawroński-Rawita F. Tadeusz Bobrowski i jego pamiętniki / F. Gawroński-Rawita. – Lwów, 1901. – 53 s.

11. Heleniusz E. [E. Iwanowski]. Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione / E. Heleniusz. – T. 1. – Kraków, 1901. – S. 123–187.

12. Marszycki R. Protest z powodu pamiętników Tadeusza Bobrowskiego / R. Marszycki. – Lwów, 1901. – 13 s.